PEDAQOJİ PSİXOLOGİYA
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY

UOT 37.015.3

TƏLİM PROSESİNDƏ KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN EMOSİONAL-İRADİ SAHƏSİNİN İNKİŞAFI

Aygün Habil qızı İsmayılova
Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı
ORCİD: 0009-0008-7489-9564
E-mail: ismayilovaaygun60@gmail.com

Açar sözlər: *təlim prosesi, şagird inkişafı, təlim motivasiyası, müəllim-şagird münasibətləri, kiçik yaşlı məktəblilər*

Ключевые слова: *учебный процесс, развитие учащихся, мотивация к обучению, взаимоотношения учителя и ученика, младшие школьники*

Key words: *learning process, student development, learning motivation, teacher-student relationships, young schoolchildren*

Kiçik yaşlı məktəblilər adətən 6–10 yaş aralığında olan, ibtidai siniflərdə (I–IV sinif) təhsil alan uşaqlardır. Bu dövr uşağın psixoloji, emosional və intellektual inkişafında çox mühüm mərhələdir. Kiçik yaşlı məktəblilər üçün təlim prosesi onların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə qurulmalıdır. Bu yaş dövrü uşağın əsas bilik, bacarıq və vərdişləri əldə etdiyi, təfəkkür və emosional inkişafının formalaşdığı mərhələdir. Təlim uşağın diqqətini cəlb etməli, maraq doğurmalı və aktiv iştirakını təmin etməlidir. Kiçik yaşlı məktəblilər üçün təlimin maraqlı olması onların motivasiyasını artırır və öyrənməni asanlaşdırır. Bu dövrdə müəllimin rolu yalnız məlumat verən deyil, eyni zamanda öyrədən, yönləndirən və dəstək olan şəxs kimi önə çıxır. Təlimin məzmunu sadə, aydın və uşaq üçün əlçatan şəkildə təqdim olunmalıdır. Şagirdlərin təfəkkürü hələ konkret mərhələdə olduğu üçün tədris vizual və praktik üsullarla aparılmalıdır. Təlim zamanı oyuna əsaslanan metodlardan istifadə edilməsi öyrənmə prosesini daha məhsuldar edir. Kiçik yaşlı məktəblilər öyrəndiklərini təkrarlayaraq və müşahidə edərək yadda saxlayırlar. Bu səbəbdən tədris zamanı təkrar və praktiki məşğələlərə geniş yer verilməlidir. Eyni zamanda uşağın emosional vəziyyəti də nəzərə alınmalıdır, çünki bu yaş dövründə emosiyalar öyrənməyə birbaşa təsir edir. Müəllimin səmimi və anlayışlı yanaşması uşağın özünü rahat və təhlükəsiz hiss etməsinə şərait yaradır. Təlim prosesi zamanı şagirdlərin passiv dinləyici yox, aktiv iştirakçı olmaları təşviq edilməlidir. Onlara öz fikirlərini bildirmək, suallar vermək və müzakirələrdə iştirak etmək üçün şərait yaradılmalıdır. Bu həm onların özünəinamını artırır, həm də müstəqil düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Dərslərdə yaradılan müsbət emosional fon uşağın məktəbə olan münasibətini formalaşdırır və təlimə marağını gücləndirir.

Fəal təlimdə qarşılıqlı əlaqə və daxili fəallıq anlayışları bəzən klassik dərs modellərində də mövcuddur. Əslində, təhsil prosesində şagirdlərin düşüncə bacarıqlarının inkişafı həmişə əsas prioritetlərdən biri olmuşdur. Lakin ənənəvi dərslərdə müəllimyönlü yanaşmanın üstünlük

təşkil etməsi, yalnız elmi məlumatların ötürülməsinə fokuslanma, motivasiyanın zəifliyi, frontal təlim metodlarının çoxluğu və emosional aspektlərin nəzərə alınmaması bu hədəfin tam reallaşmasına maneə yaradır. Praktiki müşahidələr göstərir ki, müəllimin şagirdə verdiyi mənəvi dəstək, onunla qarşılıqlı hörmət və etimada əsaslanan münasibəti, şagirdin özünə güvən hissinin və daxili motivasiyanın formalaşmasına səbəb olur. Buna görə də müəllimin vaxtında və düzgün təlim metodlarından istifadə etməsi tədris keyfiyyətinin artırılmasında həlledici rol oynayır. Müəllimlik peşəsində uğurun əsas açarlarından biri peşəkarlıq və səriştəlilikdir və bu keyfiyyətlərin əsası müəllim hazırlığı mərhələsində qoyulur. Bu səbəbdən, pedaqoji səriştənin inkişafı ilk növbədə güclü nəzəri biliklər və praktiki bacarıqlarla başlanmalıdır. Bu bilik və bacarıqlar müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin keyfiyyətinə bilavasitə təsir edir. Müasir dövrdə tədris prosesinin məzmunlu və səmərəli təşkili, müəllimin peşəkarlığının formalaşmasına böyük töhfə verir. Gələcək müəllimlərin effektiv şəkildə yetişməsi üçün psixoloji və pedaqoji hazırlıq xüsusi əhəmiyyət daşıyır və bu prosesdə motivasiya mühüm rol oynayır.

Motivasiya — insanın müəyyən davranış və fəaliyyətə yönəlməsi prosesidir və bu yönəlmə daxili və xarici təsirlər nəticəsində baş verir. Bu proses uşağın psixoloji ehtiyaclarının, maraqlarının və hisslərinin onu təşviq edən amillərlə qarşılıqlı təsiri əsasında formalaşır. Motivlər həm daxili, həm də xarici mənbələrə əsaslana bilər. Xarici motivlər müəyyən qədər təsir etsə də, dayanıqlılığı və davamlı təsiri ilə fərqlənən əsas hərəkətverici qüvvə daxili motivasiyadır. Müəllimin pedaqoji fəaliyyətində səriştə onun davranışlarında və tədrisə yanaşmasında özünü göstərir. Xüsusilə inklüziv təlim mühitində motivasiyanın formalaşmasında müəllimin şəxsi maraqları, dəyərləri və peşəkar baxışları mühüm rol oynayır. Belə bir motivasiya tərzi müəllimin inklüziv təhsilin məqsədlərini nə dərəcədə mənimsəməsi, özünü fəaliyyətə təşviq edə bilmə bacarığı və ehtiyacları ilə sıx bağlıdır. Məşhur isveçrəli psixoloq Jan Piaje qeyd edir ki, inkişafın daxili qanunauyğunluqları mövcuddur və təlim bu inkişaf mərhələlərinə uyğun şəkildə qurulmalıdır. Amerikalı tədqiqatçı Cerom Bruner isə təlimi inkişafın əsas şərti kimi qiymətləndirir. Bu səbəblə, təlim zamanı uşağın ehtiyaclarının və maraqlarının nəzərə alınması vacib sayılır. Tədris materialı düzgün seçilməli, uşağın yaşına və gözlənilən nəticəyə uyğun şəkildə təqdim olunmalıdır. Xüsusilə erkən yaşlarda motivasiyanı gücləndirmək üçün oyunlar, vizual vəsaitlər, maraqlı söhbətlər kimi vasitələrdən istifadə edilməsi tövsiyə olunur. Bu cür metodlar təkcə biliyi artırmır, həm də uşağın iradəsini, emosional stabilliyini və şəxsiyyətini formalaşdırır. Təlimdə çətinlik çəkən şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərini araşdıran N.A. Mençinskaya və həmkarları "öyrənmə bacarığı" anlayışını irəli sürüblər. Bu termin, şagirdin yeni bilikləri və təlim metodlarını mənimsəmə bacarığını ifadə edir. Onların fikrincə, bu qabiliyyət əqli inkişafla eyni deyil – yüksək intellektə sahib olan biri belə zəif öyrənmə bacarığı göstərə bilər. Yaş artdıqca intellektual imkanlar genişlənə bilər, lakin öyrənmə qabiliyyəti eyni səviyyədə qala bilər. Motivasiya təlimin effektivliyini artıran və uğuru müəyyən edən əsas faktordur. Onun olmaması tədris nəticələrinin zəifləməsinə gətirib çıxarır. Geniş anlayış olan motivasiyanı psixoloji fenomen kimi xarakterizə etmək olar. O, həm şagirdləri idraki fəaliyyətə və təhsil materiallarını fəal mənimsəməyə təşviq edən üsulların toplusu, həm də davranışın əsasını təşkil edən proseslərin ümumi adıdır. Təlim prosesinin səmərəliliyi, birbaşa şəkildə şagirdin motivasiya səviyyəsi ilə bağlıdır. Güclü motivasiya, formalaşmış və inkişaf etmiş şəxsiyyətin əsas göstəricilərindən biri sayılır. Motiv insanın davranışına yön verən daxili qüvvə olmaqla yanaşı, onu hərəkətə gətirən və məqsədə çatmağa sövq edən əsas amildir. Hər bir

fəaliyyət arxasında dayanan səbəblər – yəni motivlər – insanı müəyyən bir məqsəd uğrunda çalışmağa təşviq edir. Bu səbəbdən, həmin motivlərin psixoloji cəhətdən öyrənilməsi və onların şəxsiyyətin inkişafına istiqamətlənməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Əgər kiçik yaşlı məktəblilərin psixoloji və inkişaf səviyyəsinə uyğun şəkildə motivasiya yaradılarsa, bu, onların təlimdə aktivliyini artırar və ümumi təhsil nəticələrinin yaxşılaşmasına səbəb olar. Motivasiya həm daxili, həm də xarici amillərdən qaynaqlanır. Bu amillərin təhlili kompleks psixoloji yanaşma tələb edir. Şagirdin təlimə marağı və motivləri həm xarakterindən, həm də qavrama və diqqət kimi fərdi xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bəzi hallarda isə motivasiya şagirdin öz iradəsi xaricində, ətraf mühitin təsiri ilə də formalaşa bilir. Şagirdin özündən qaynaqlanan faktorlar isə aşağıdakılardır:

- Şəxsi keyfiyyətlər, məqsəd və hədəflər;
- Psixoloji və bioloji ehtiyaclar;
- Özünüdərk, özünəinam və özünəhörmət;
- İnanclar, dəyərlər, gözləntilər və uğur-qorxu balansı;
- Stressə davamlılıq, maraqlar, ətraf mühitə uyğunlaşma;
- Valideyn, müəllim və yoldaşlarla münasibət.

Aydın görünür ki, şagirdlərin təlimə motivasiyası onların fərdi xüsusiyyətlərinə görə dəyişiklik göstərir. Məsələn, bir şagird müəyyən fənnə qarşı yüksək maraq göstərə bilərkən, digəri həmin fənnə maraqsız yanaşa bilər. Bu hal şagirdlər arasında motivasiyanın formalaşmasında fərdi yanaşmanın vacibliyini ortaya qoyur. Eyni zamanda, şagirdin öz imkanlarına və uğur əldə edəcəyinə olan inamı onun müsbət düşüncə tərzinin güclənməsinə şərait yaradır. Motivasiyanın formalaşmasına təsir edən əsas faktorlar sırasında müəllimlərin münasibəti, valideyn dəstəyi və ümumi məktəb mühiti də mühüm rol oynayır. Bundan əlavə, dərs yükünün həcmi də şagirdin psixoloji vəziyyətinə və təlimə olan marağına təsir edə bilər. Əgər tədris yükü yaş səviyyəsinə uyğun şəkildə tənzimlənməzsə, bu, əlavə gərginlik və motivasiyanın azalması ilə nəticələnə bilər. Bu baxımdan, dərs planlarının şagirdin yaş xüsusiyyətlərinə və idrak səviyyəsinə uyğun qurulması motivasiyanın yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təlim prosesində müəllim-şagird ünsiyyətinin uğurlu olmasına daim diqqət yetirilməlidir. Müəllim yalnız şagirdlərin təhsil bacarıqlarını artırmaqla kifayətlənməməli, həm də onların gələcək fəaliyyətlərinə istiqamət verməli və həyati bacarıqlarını inkişaf etdirməyə şərait yaratmalıdır. Dərs zamanı problemin həllində şagird səhv nəticələr əldə edə bilər. Onun səhvini düzəldərkən tələsmək olmaz. Əvvəlcə şagirdin müsbət cəhətlərini vurğulamaq, sonra düzəlişlər etmək daha effektivdir. Hər şeyi qadağan etmək və cəzalandırmaq cəhdi şagirdi yalan danışmağa və müəllimi aldatmağa sövq edə bilər. Müasir təlimin məqsədi şagirdin şəxsiyyət kimi formalaşmasına yönəlib və bu prosesin uğuru müəllim-şagird münasibətindən asılıdır. Müəllim sinifdə inamlı lider olmalı, səmimi davranaraq qazandığı hörməti səhv hərəkətlə itirməməlidir. O, özünə inamsızlıq yaradan davranışlardan çəkinməlidir. Müəllimlə şagird arasında sağlam münasibətlərin qurulmasında bir sıra əsas prinsiplərə əməl olunmalıdır:

1. Müəllim daim dürüstlük və səmimiyyət nümayiş etdirməli, davranışında şəffaf və etibarlı olmalıdır.

2. Şagirdlərə hörmətlə yanaşmalı, onları fərd kimi dəyərləndirməli və fikirlərinə diqqətlə qulaq asmalıdır.

3. Münasibətlər qarşılıqlı anlayış və ehtiyac üzərində qurulmalıdır – şagirdin müəllimə

olduğu qədər, müəllimin də şagirdə ehtiyacı olduğu hiss etdirilməlidir.

Problemin aktuallığı. Kiçik yaşlı məktəblilərdə emosional-iradi sahənin inkişafı onların təlim prosesində iştirak səviyyəsinə birbaşa təsir edir. Həyəcan, qorxu, özgüvən çatışmazlığı kimi hallar bu yaş dövründə daha qabarıq müşahidə olunur və tədris fəaliyyətini çətinləşdirə bilər. Müasir pedaqoji yanaşmalar təlimin yalnız bilik ötürmə deyil, eyni zamanda emosional dayanıqlığın formalaşdırılması vasitəsi olduğunu vurğulayır. Bu səbəbdən təlimin psixoloji aspektlərini nəzərə almaq və şagirdin fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun mühit yaratmaq zəruridir.

Problemin elmi yeniliyi. Kiçik yaşlı məktəblilərin emosional-iradi inkişafının təlim prosesi ilə qarşılıqlı əlaqəsi elmi əsaslarla təhlil olunur və bu sahədə yeni yanaşmalar irəli sürülür. Eyni zamanda, müəllim-şagird münasibətinin emosional inkişaf üzərindəki rolu praktik nümunələrlə əsaslandırılmışdır. Mövzunun işlənməsi kiçik yaşlı şagirdlərin təlimdə psixoloji dəstəyə olan ehtiyacını ön plana çəkir və bu istiqamətdə təhsil mühitində yeni baxış formalaşdırır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə problemin həllinin praktik yolları və istiqamətləri göstərilir

Ədəbiyyat

1. Ə.S.Bayramov., Ə.Ə. ƏIizadə. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Çinarçap, 2020.
2. Ə.S. Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə. Psixologiya. Bakı, 2002.
3. Ə. S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. Sosial psixologiya. Bakı, 2003.
4. Ə. Bayramov, Ə.Ə, Əlizadə. Psixologiya. Bakı, 2006.
5. R.V. Cabbarov. Təlimdə əks əlaqənin təmin edilməsində emosional effektlərin rolu. Bakı, 2020.
6. N. Z. Çələbiyev. Təhsil sistemində psixoloji xidmətin elmi-nəzəri əsasları. Bakı, 2009.
7. Dərsdə modelləşdirmə və quraşdırma işləri zamanı kiçikyaşlı məktəblilərin idrak fəallığının təmin edilməsi. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2023., № 3.
8. B.H. Əliyev., K.R. Əliyeva., R.V. Cabbarov. Pedaqoji psixologiya. Bakı, 2011.

А.Х. Исмайылова

Развитие эмоционально-волевой сферы учащихся в учебном процессе

Резюме

В статье рассматривается формирование эмоционально-волевой сферы младших школьников в процессе обучения и её влияние на учебные достижения. На основе анализа научной литературы и практических наблюдений установлено, что эмоциональная устойчивость и волевые качества тесно связаны с мотивацией учащихся, их интересом к обучению и отношением к учебной деятельности. Проанализированы клю-

чевые факторы, влияющие на этот процесс: взаимоотношения между учителем и учеником, мотивационные методы и индивидуальный подход. Результаты исследования показывают, что гармоничное развитие эмоционально-волевой сферы способствует повышению эффективности учебного процесса. В статье предложены практические рекомендации по улучшению педагогической деятельности в данном направлении.

A.X. İsmayilova

Development of students' emotional and volitional sphere in the learning process
Summary

This article explores the development of emotional and volitional aspects in young schoolchildren within the learning process and their impact on academic performance. Based on academic sources and practical observations, it is identified that emotional stability and volitional traits are closely linked to students’ motivation, interest in learning, and attitude toward educational activities. Key factors influencing this development—such as teacher-student relationships, motivational strategies, and individualized approaches—are analyzed. The findings suggest that a balanced development of emotional and volitional spheres positively contributes to the effectiveness of education. The article offers insights and practical recommendations for improving the teaching process in this direction.

Redaksiyaya daxil olub: 25.04.2025